

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію Лутави Світлани Миколаївни
«Лексико-семантичне поле локусів сучасної української літературної
мови», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук (доктора філософії)
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Вінниця, 2019)

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена його спрямованістю на вивчення простору, який є тією науковою категорією, що не одне тисячоліття знаходиться в центрі уваги вчених. Особливістю сучасного етапу розвитку просторової проблематики є формування та використання понять простору в теоретичних системах багатьох наук: географії, економіки, історії, соціології, політології, філософії, лінгвістики. Це стало однією з причин появи концепції множинності форм простору, виникнення якої виявило проблему співіснування різних просторових форм та усвідомлення себе людиною щодо цих форм. Фундаментальність знань, закладена в утворених номінаціях, є причиною зацікавлення мовознавців цією частиною словникового складу. Учені різних галузей лінгвістики звертали увагу на просторовість, відображену в плані змісту лексичних одиниць. У сучасній лексичній семантиці переважає тематичний підхід до дослідження лексики з просторовою тематикою (К. Д. Глуховцева, М. П. Годована, Л. М. Голіченко, та ін.)

Різні аспекти реалізації просторовості в граматиці, словотворі, лексичній семантиці вивчали також: І. Г. Альошина, М. В. Арделян, З. М. Бичко, Н. М. Бобух, Т. В. Громко, О. К. Данилюк, Т. І. Жила, Н. Д. Іванова та ін.

Граматики використовували терміни: «локатив» (місцевий відмінок), «локативна синтаксема» (функцієє у сфері семантичного синтаксису) та «локативність» (присутня в семантичному синтаксисі, відмінковій граматиці, логічній семантиці, є мисленнєвим аналогом місцезнаходження, вектора пересування, шляху руху, одним із аргументів у структурі пропозиції або

предикатно-аргументній структурі) (праці Івана Вихованця, Олени Селіванової). На рівні словотвору Н. Ф. Клименко використовувала для цих лексичних одиниць номінацію «назви місця». Проте Світлана Миколаївна Лутава заперечує вживання термінопозначення «назва місця» для номінацій із просторовою семантикою, оскільки його дефініція не є вичерпною стосовно плану змісту цих лексичних одиниць. Поняття «місце» є вужчим за поняття «простір» і не вбирає його в себе повністю. Крім того, не кожне місце пов'язане з людиною або предметом, оскільки передусім це об'єкт певної субстанції. Авторка дисертаційного дослідження приймає погляди Я. В. Закревської, яка на рівні діалектного словотвору використовувала для називання лексичних одиниць, що позначають місце, термін «*potina loci*». Ним вона номінувала слова, у структурі значень яких є елементи, що вказують на локалізованість предмета або дії. Такий простір пов'язаний із його функційним призначенням. Але в латинській мові форма «*loci*» позначає місце у множині. Світлана Лутава наголошує на тому, що просторовому об'єкту властива також і одиничність. Тому вважає коректнішим використовувати замість зазначеної форми множини форму однини «*locus*» (термін Д. Фомицького). Неадаптований до українських правописних норм латиномовний план вираження терміна не дуже зручний для вживання в науковому мовленні. З метою освоєння назви в межах мови лінгвістики авторка запропонувала вдатися до її транслітерації. Частину «*potina*» задля уникнення асоціацій із термінами ономастики вона скоротила, унаслідок стягнення назви та її транслітерації отримала термін для номінацій, що позначають простір та місце – «локус». Дефініції цього терміна присвячено Розділ 1.

Дисертантка чітко визначила мету, об'єкт і предмет дослідження. Новизна дослідження полягає у розробленні вперше в українському мовознавстві дефініції терміна «локус», описові основних характеристик просторової семантики, здійсненні комплексного аналізу парадигми локусу сучасної української літературної мови. Репрезентована робота є важливою

спробою комплексно інвентаризувати лексико-семантичне поле локусів та виділити в сучасній українській мові мікрополя та певні лексико-семантичні групи цієї категорії.

Світлана Миколаївна Лутава використала різноманітні методи дослідження.

Опонована робота виконана в межах загальних наукових проблем кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання» (номер реєстрації 0115U000088) (2015 – 2017 рр.), «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (номер реєстрації 0118U003137) (2018 – 2020 рр.). Тему кандидатської дисертації ухвалено на засіданні вченої ради Інституту української мови НАН України (витяг з протоколу №4 від 24 квітня 2007 року); уточнено на засіданні вченої ради Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 10 від 26 квітня 2019 року).

Дисертаційна робота має логічно впорядковану структуру. Вона складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (486 позицій) та списку лексикографічних джерел та джерел ілюстративного матеріалу, їхніх умовних скорочень (111 позицій), 7 додатків. Загальний обсяг дисертації – 449 сторінок, з них основного тексту – 180 с.

У вступі дослідниця обґрунтувала доцільність вибору теми дисертації, її актуальність, сформулювала мету й завдання роботи, визначила об'єкт і предмет, методи, джерела фактичного матеріалу, наукову новизну дослідження, окреслила теоретичне і практичне значення роботи та подала інформацію про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «Загальні особливості структурної організації ЛСП локусів. Лінгвістичне осмислення термінопоняття «локус» у межах

понятійної категорії просторовості» Світлана Миколаївна проаналізувала основні напрямки наукового осмислення поняття просторовості в сучасній парадигмі лінгвофілософського знання; виокремила певні теоретичні та практичні питання, пов'язані з просторовістю, які залишились нерозв'язаними в сучасному мовознавстві; обґрунтувала вживання терміна «локус», описала основні методи дисертаційного дослідження.

Узагальнюючи погляди різних науковців, Світлана Миколаївна окреслює дефініцію терміна «простір» та подає широкий список основних ідентифікаційних та диференційних ознак просторової семантики за диференціацією матеріальної / віртуальної субстанції за характеристиками реального / умовного, індивідуального / соціального, природного / соціокультурного маркування, з урахуванням типу простору, відповідно до площинної й об'ємної трихотомічних локалізацій: надземний, позаземний світ / наземний, земний світ / підземний світ; свій світ / проміжний світ / інший, чужий світ; універсальної просторової дихотомії: внутрішній світ / навколишній світ. Також дисертантка детально описує методологію дослідження.

У другому розділі «Структурно-семантична організація ядерної частини ЛСП локусів сучасної української літературної мови» С.М. Лутова детально проаналізувала хід дослідження та особливості його опису, здійснила комплексний аналіз структурної організації ядерної частини ЛСП локусів сучасної української літературної мови, з'ясувала її специфіку, обґрунтувала виділення ядерної та периферійної сфери іменників із семою «Просторовість». Кожна лексико-семантична група представлена дисертанткою кількісно, задіяно аналіз семантичних парадигматичних зв'язків між її конститuentами. Також у процесі з'ясування цих зв'язків виявлено основні інтегральні (об'єднувальні) і диференційні (розрізнявальні) семи, які засвідчують специфіку кожної з груп та лексико-семантичної структури досліджуваного поля. До ядра ЛСП локусів авторка віднесла мікрополя, лексичні одиниці яких мають семантику, що найповніше

представляє важливі для мовця аспекти простору. Такими мікрополями є «Узагальнена назва простору» й «Терапростір». За допомогою аналізу семантичних зв'язків між конститuentами ядерної частини ЛСП локусів сучасної української літературної мови С.М. Лутова встановила основні та другорядні семантичні сфери та визначила здатність деяких груп вступати в гіперонімічні зв'язки з усіма іншими ЛСПГ з ЛСГ (з певними винятками).

Авторка зазначає, що найрозвиненішим семантичним зв'язком є гіпонімія, дуже вузько представлені синонімія, антонімія, енантіосемія.

У третьому розділі «Позаядерна зона ЛСП локусів сучасної української літературної мови» продемонстровано аналіз маргінальних явищ ЛСП локусів. Світлана Миколаївна визначила перехідну та ядерну зону ЛСП, продемонструвала чітке уміння виділити активну групу лексики.

Варто відзначити, що опонована робота є завершеною працею, загалом характеризується власною науково виваженою концепцією, чітким змістом, переконливими ілюстраціями.

Заслужують на увагу лаконічно й чітко сформульовані висновки до кожного з трьох розділів дисертації, а також загальні висновки роботи.

Список використаної наукової літератури та джерельної бази оформлено відповідно до вимог наукових фахових видань України, він містить праці іноземними мовами, а також багато тих наукових розвідок, які видані впродовж останніх п'яти років.

Результати дослідження апробовано на міжнародних, всеукраїнських, звітних і наукових конференціях, викладено в 12 публікаціях (із них 9 статей, розміщених у виданнях, затверджених ВАК України як фахові, 1 – в іноземному виданні, 2 – апробаційного характеру).

Дисертація С.М. Лутови – ґрунтовне дослідження, що носить самостійний характер і виконане на належному теоретичному рівні. У цілому позитивно оцінюючи дослідження дисертантки, висловимо деякі зауваження та міркування:

1. Дисертантка заявляє в роботі на с. 27, що основним методом, обраним для дослідження структури визначеної частини словникового складу, є *метод лексико-семантичного поля* (далі – ЛСП), що допомагає з'ясувати семантичні явища (зв'язки між конститuentами системи, основну семантику номінацій, вузлові пункти структури та зв'язок між собою дрібніших її субутворень). На с. 59-64 авторка аналізує поняття ЛСП, покликається на власну статтю (Лутава С. М. Використання методу лексико-семантичного поля в сучасній лінгвістиці для характеристики парадигми локусів в українській літературній мові / С. М. Лутава *Science and Education a New Dimension : Philology*, 2018. VI(54), Is : 183, С. 34–38). Проте ми маємо дещо іншу думку з цього приводу.

Послідовник учення В. фон Гумбольдта Й. Трір висловив думку про розуміння мови як системи, яка тримається на парадигматичних зв'язках лексичних одиниць. Згідно з ученням Й. Тріра, не взаємовідношення предметів і явищ об'єктивної дійсності визначають стурктуру і характер словника, а сама мова «будує» дійсність, створює образ реальності. Й. Трір і Г. Іпсен вперше вводять термін «семантичне поле». В. Порциг започаткував теорію так званих «синтагматичних полів». Теорії структуризації мови на основі семантичних відношень між словами знайшли втілення в укладання тезаурусів у Франції (Ш. Баллі), Німеччині (Ф. Дорнзайф, Р. Халліг), Швейцарії (В. фон Вартбург). Концепція польової організації словникового складу мови була розроблена у 50–80-ті рр. ХХ ст. Сьогодні проводиться досить активне дослідження семантичних, лексико-семантичних, функційно-семантичних полів, зокрема на матеріалі української мови. Із самого початку своєї появи термін «поле» часто уживається недиференційовано і служить на позначення лексико-семантичних, лексико-граматичних, синтаксичних та інших об'єднань різних рівнів (лексико-семантична група, тематична група, гніздо слів, парадигма тощо). Проте підходи до вивчення польової організації мови різні – це й метод ідентифікації поля, методи структурно-семантичного

аналізу тощо. Поле – це сукупність мовних одиниць, у переважній кількості випадків лексичних, пов'язаних понятійною спільністю.

Таким чином, спостереження над структурно-семантичними зв'язками мовних одиниць дозволить констатувати факт польової організації мови. На с. 75 авторка стверджує: «Метод ЛСП – продуктивний спосіб вивчити складну і багаторівневу лексико-семантичну парадигму локусів сучасної української літературної мови, адже він є одночасно і методом, і способом опису матеріалу». Проте у Словнику української мови в 11 томах знаходимо, що метод – це не спосіб опису матеріалу, а спосіб пізнання (с. 692, т. 4, 1973 р.). Хочеться аргументованішого подання цієї тези авторкою.

2. На с. 93 дисертаційного дослідження серед ЛСГ «Територія» С.М. Лутава наводить приклади локусів, що належать до цієї ЛСГ, позначають різні види площини Землі, багатоаспектно експлікують у цій лексико-семантичній структурі різні характеристики наземного простору. Наприклад: *місцевість, край, держава, столиця, село, район, митрополія, ліс, парк, новина, лан, лука, пасовище* та ін. ЛСПГ «Місцевість» дуже чисельна та розгалужена. Вона налічує понад 1918 локусів і несе у собі семантику територіального об'єкта, що пов'язаний із життям та діяльністю людини. Наприклад: *область, гетьманщина, королівство, Батьківщина, село, столиця, поле, зарості, нива, лука, ліс₁, сад, парк₁, ожинник* та ін. Серед усіх авторка називає одиниці територіального поділу. У додатках (с.226) дисертантка також фігурує двома термінами «Одиниця умовного територіального поділу» та «Одиниця адміністративно-територіального поділу», які у дисертаційному дослідженні ужиті в майже тотожному значенні. Як авторка це пояснює? Чи розглядала С.М. Лутава адміністративно-територіальні історичні одиниці *полк, паланка*, які вказують на лінгвокультурний характер таких лексем (див. дис. дослідження Р.В. Губань)? Чи вони були віднесені до інших ЛСП?

3. Головним критерієм для оцінки ядерності чи периферійності, перебування поза парадигмою поля тих чи тих номінацій в ЛСП локусів є

ступінь виразності просторової семантики в структурі їх значення. Як саме відбувається процес ідентифікації такого ступеня?

4. Аналізуючи релігійну (християнську) модель віртуального простору (с.148) С.М. Лутава звертає увагу на синоніми з ІС 'той світ, де живуть праведники з Богом' та 'той світ, де живуть грішники' протиставлені за ознаками 'дружній' / 'ворожий', 'приємний' / 'неприємний'. Це диференціює лексику на таку, що позначає позитивний простір, і на таку, що репрезентує його антагоніста. Антонімію в досліджуваних локусах авторка спостерігає ще за протиставленням: 'той світ, де живуть праведники, розташований нагорі' / 'той світ, де живуть грішники'+ 'той світ, розташований внизу', 'рідний простір' / 'чужий простір'. Ці два віртуальні світи здатні «згортатися» в людину, доки вона перебуває у цьому (земному) світі та виді дійсності, що мислиться як проміжний (тобто медіальний) простір. В той же час С.М. Лутава згадує і локуси *чистилище* і *митарство*. Можливо саме вони є медіальними для грішного і праведного світу, а не реальний життєвий простір, який має свої медіальні локуси?

5. У роботі натрапляємо на порушення наукового стилю викладу матеріалу та поодинокі стилістичні й орфографічні огріхи (с. 4, 20, 41, 104 та ін.).

Проте висловлені вище зауваження та дискусійні запитання не можуть знизити загальної високої оцінки проведеного дослідження. Основні здобутки праці, її концептуальні положення, повнота висновків, їх відповідність поставленим меті й завданням, методологічні прийоми є самодостатніми і принципових зауважень не викликають.

Автореферат повністю відповідає дисертаційній роботі, і публікації цілком відображають основні положення і зміст дослідження.

Вважаємо, що наукове дослідження «Лексико-семантичне поле локусів сучасної української літературної мови» Світлани Миколаївни Лутави повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового

співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а його автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор, завідувач
кафедри української мови
Кам'янець-Подільського університету
імені Івана Огієнка

Л.М. Марчук

